

Mevlevîlikte Merkezîyetçilik: Çelebilik Makamı ve Tevcihâtı

Ayşegül Mete*

Öz

Tarihî süreçte üç kıtaya yayılmış olan Mevlevîliğin merkezîyetçi yapıda olmasını sağlayan en önemli unsur, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) makamını temsil eden Konya Mevlâna Âsitânesi Çelebilik Makamıdır. Gerek devlet gerek Mevlevîlik içerisindeki statüsü gerekse yapılan tevcihât bakımından Çelebilik Makamını konu edinen bu makale, ilgili literatürde yer yer belirsiz ve kısmen de eksik bırakılan tevcihât meselesini açıklığa kavuşturma amacı taşımaktadır. Özel statü ve yetkilere sahip olan Çelebilik Makamına hangi yolla geçildiği ve yine hangi tarihten itibaren Çelebi Efendi tayininin devlet eliyle gerçekleştirildiği ve bunların keyfiyeti meselesini belirginleştirmeye çalışan bu makale, Çelebilik Makamına yapılan tevcihâtın verâset dâhilinde şûra, istihlâf ve devlet dahli gibi farklı usullerin bulunduğu bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ilgili kaynaklarda tarih kaydedilmeksizin belirtilen Çelebilik Makamına yapılan tevcihâta devletin de müdahil olduğu bilgisinin 17. yüzyıldan itibaren gerçekleştiği tespit edilmiştir. Devletin söz konusu müdahalesi önceleri Çelebilerce hoş karşılanmazken 18. asır itibarıyla onların söz konusu müdahaleyi destekleyen bir tavır takınabildikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mevlevîlik, Konya Mevlâna Dergâhı, Çelebilik Makamı, Çelebi Efendi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf, aysegulmete@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5467-6346

The Centralist Structure of Mawlawiyya: The Chalabi Rank and Its Appointment

Abstract

Mawlawiyya, which is a widespread order over three continents in the historical process, possesses a centralistic structure. The most important factor enabling this is Chalabi Rank (Maqam Chalabi), the hereditary leader of the Mawlawi Order. Chalabi is a term that indicates a direct descendant of Mawlana Rumi and Chalabi Efendi is the highest ranking member of the Mawlawi Order by representing the authority of Rumi. This article discusses the Chalabi Rank in terms of its status in the Ottoman State and the Mawlawi order as well as its appointment to Konya Mawlana Lodge. Furthermore, it tries to clarify the appointment methods and further details related to Chalabi Efendi. Based on the historical records the article concludes that the appointment of Chalabi Efendi has a structure consisting of various methods such as consultation, inheritance, testacy, as well as, state intervention. Besides, according to these records indicating Chalabi appointment without any date, it reveals that the state intervention of the appointment of Chalabi Efendi starts in the 17th century. Despite the fact that the Chalabis, at first, did not welcome these interventions, we can see that sometimes they can pose an attitude in favor of the interventions as of the 18th century.

Keywords: Sufism, Mawlawiyya, Konya Mawlana Lodge, Chalabi Efendi, Maqam Chalabi.

الإدارة المركزية في المولوية: منصب الجَلبي، وسلطة التوجيه

الملخص

امتلكت الطريقة المولوية، التي انتشرت في قارات ثلاث عبر امتداد التاريخ، ببنية مركزية. ولعل العامل الأكثر أهمية في حفظ الهيكل المركزي للطريقة هو الرتبة أو المقام الذي مثله الجَلبي في تكية مولانا جلال الدين الرومي (ت: 1273/672) في قونيا. و"جَلبي" هو مصطلح يشير إلى ذرية مولانا، و"جَلبي أفندي" هو العضو الأعلى مرتبة في تراتبية المولوية بما يمثله من نسب ومقام مولانا جلال الدين. تتناول هذه المقالة منصب الجَلبي من حيث مكانته داخل الهيكلة التنظيمية للمولوية، ووضعه في التولة العثمانية، والمهام التي يضطلع بها، وطريقة تعيينه في تكية مولانا في قونيا. وتوضيح بعض القضايا التي تكون أحياناً غامضة أو غير مكتملة في الأدبيات ذات الصلة. علاوة على ذلك، وبناء على الوثائق التاريخية، يحاول البحث كشف طرق التعيين وتوضيح معلومات مفصلة عن جَلبي أفندي، وما يشكله منصبه من رمزية وسلطة ومكانة خاصة. حيث خلصت المقالة إلى أن تعيين جَلبي أفندي عبارة عن مزيج طرق مختلفة مثل الاستشارة، والميراث، والاستخلاف، فضلاً عن توجيه أو تدخل الدولة في التعيين. إلى جانب ذلك، كشفت المقالة أن تدخل الدولة عبر سلطة التوجيه في تعيين جَلبي أفندي بدأ خلال القرن السابع عشر، وفي حين كان التدخل المذكور بداية غير مرحب به، إلا أنه تبنى فيما بعد القرن الثامن عشر.

الكلمات المفتاحية: تصوف، الطريقة المولوية، تكية مولانا قونيا، جَلبي أفندي، مقام الجَلبي.

Giriş

Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin manevi mirası üzerine kurulmuş olan Mevlevîlik, merkeziyetçi yapısıyla dikkat çeken bir tarikattır. Onun merkezî yapıda olmasını sağlayan en önemli husus Çelebilik Makamıdır. “Allah’a bağlı” manasına gelen ve Osmanlı Dönemi’nde âlim, zarif, asil kimseler için kullanılan “Çelebi” tabiri zamanla Mevlâna neslinden gelenleri belirten bir unvan halini almıştır.¹

Mevlâna'nın mahdumu ve aynı zamanda Mevlevîliğin kurucu şahsiyetlerinden biri olarak öne çıkan Sultan Veled'in (ö. 712/1312) irşad makamına oğlu Ulu Ârif Çelebi'yi (ö. 719/1320) bırakması ve onu kardeşleri Şemseddin Âbid Çelebi (ö. 739/1338) ve Hüsameddin Vâcid Çelebi'nin (ö. 742/1342) izleyip oğlu Emir Âlim Çelebi (ö. 751/1350) ve Emir Âdil Çelebi (770/1369) ile devam etmesi², tarikatın Çelebiler tarafından temsil edilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece merkez tekke Konya Mevlâna Âsitanesi'nin Mevlâna'yı temsil eden post makamı “Çelebilik Makamı”, bu posta oturan Çelebi “Çelebi Efendi” veya “Makam Çelebisi” olarak anılagelmiştir. Çelebilik Makamı, tarih boyunca neredeyse tamamen zükür Çelebisi olarak adlandırılan, soyu baba tarafından Mevlâna'ya ulaşanlarca temsil edilmiştir.³

Çelebilik Makamı, üç kıtaya yayılmış olan Mevlevîliğin idarî merkeziyetçiliğini temsil etmesi yönüyle üzerinde durulması gereken bir konudur. Tarih boyunca bu makamda bulunmuş Çelebi Efendilerin kimlikleri bir tarafa Çelebilik Makamının gerek tarikat içerisinde gerekse devlet bünyesindeki hususiyetleri, statülerinin keyfiyeti, yetki ve sınırları önemli bir meseledir. En az bunun kadar önemli olan diğer bir mesele, söz konusu makama geçmede etken rol olarak görülen Mevlâna neslinden gelmenin yanında ne gibi hususiyetlerin mevcut olduğudur. Diğer bir ifadeyle zamanla genişleyen Mevlâna Hanedanından Çelebilik Makamına geçecek Çelebi Efendi'nin nasıl bir yolla tespit edildiği; tarih

¹ Mehmet İpşirli, “Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/259.

² Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri (Menâkıb al-Ârifin)*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 2/340; Mustafa Sâkib Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1866), 1/122; Sahih Ahmed Dede, *Mecmuatü't-tevârihi'l-Mevleviyye: Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 218-221.

³ Celaleddin Çelebi, “Çelebi Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/261; Ş. Barihüda Tanrıkorur, “Mevleviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 19/468-469.

boyunca söz konusu makama sadece verâset usûlüyle mi geçildiği, bunun yanı sıra başka usûllerin izlenip izlenmediği, şayet yalnız verâset usûlü geçerli ise bunun ne şekilde uygulandığı gibi hususlar bu noktada araştırılması gereken önemli sorular arasındadır.

Çelebilik Makamı, Çelebi Efendi, Makam Çelebisi gibi ifadelerle literatüre bakıldığında bu konuya temas eden çalışmaların yukarıda yönelttiğimiz soruları kolayca cevaplamaya imkân sağlayan bir veri sunmadıkları görülmektedir. Hatta bu konuya müstakil olarak eğilen bir iki çalışma haricinde genel olarak Mevlevîlik tarihini işleyen eserlerde Çelebilik Makamına çok kısa temasta bulunulduğu fark edilmektedir. “Çelebi Efendi” başlığıyla bu konuya ilişkin müstakil çalışma olarak iki kısa ölçekli yazı dikkat çeker. İlki M. Zeki Pakalın’ın Osmanlı Döneminde dinî, idarî, hukukî, askerî, malî alanda yaygın kullanılan, değişiklik geçiren veya terk edilen terim ve deyimleri açıklama üzerine kaleme almakla birlikte tarikatlar ve özellikle de Mevlevîlik açısından önemli bilgiler barındıran *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*’nün “Çelebi Efendi” isimli maddesidir. Mevlevîlikle ilgili 300’ü aşkın madde barındırması ve henüz ulaşılamayan Mevlevî literatüre ilişkin bazı risaleleri iktibas etmesiyle dikkat çeken bu eserde sunduğu bilgilerden hareketle Pakalın’ın Mevlevî muhite ve hafızaya âşına olduğunu ve bu hususiyetinin Çelebilik Makamıyla ilgili verdiği bilgileri mühim kıldığını söylemek mümkündür. Konuyla ilgili diğer müstakil çalışma ise evlâd-ı Mevlâna’dan Celâleddin Çelebi’nin kaleme aldığı “Çelebi Efendi” başlıklı maddesidir. Onun, her ne kadar son makam Çelebisi Abdülhalim Çelebi’nin torunu olarak muteber şifahî ve sosyal hafızaya sahip olduğu tahmin edilse de bu çalışmasını daha ziyade, ileride değineceğimiz üzere, Gölpinarlı’nın sunduğu bilgiler ve ortaya koyduğu düşünceleriyle inşa ettiği fark edilmektedir. Tarihi malumat bir tarafa Çelebilik Makamının hemen hemen daima babadan oğula intikal etmesinin diğer mevlevihanelerin meşihat makamında aynı usûlün gelenekleşmesine sebebiyet verdiği, daha ziyade 19. asır için geçerli olmasına rağmen genelleştirilerek ifade edilen mevlevihane meşihatının çile çıkarmayan şeyhlerce temsil edildiği, yine tarih belirtmeden Çelebiler arası yaşanan anlaşmazlıklar sonucu Mevlevîliğin iktidara bağlı bir müessese haline geldiği vb. görüşler⁴ Gölpinarlı’nın ilgili eserindeki düşüncelerinin aynen

⁴ Son görüş bu makale içerisinde sihatinin tespitine odaklandığımız iddialardan biridir. Diğer iki görüş ise yakın zamanda yapılan bir doktora tezinde analiz edilmiştir. İlgili tez ilk iki görüşün sadece 19. asır için geçerli olabileceğini, öncesinde söz konusu görüşleri geçersiz kılacak birçok

aktarımından ibarettir. Bunların dışında müstakil bir çalışma olarak *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* eseri bağlamında Mevlâna ailesi ve Çelebilik Makamını konu edinen bir doktora tezi dikkat çekmektedir. Giriş, sonuç ve üç bölümden müteşekkil tezin ilk bölümünde Mevlevîlik'te Çelebilik Makamı ve Makam Çelebilerinin hayatları, ikinci bölümde *Sefîne*'de geçen diğer Çelebiler, son bölümde ise Çelebilerin ilmî, siyasî ve toplumsal kimlikleri ele alınmıştır. Araştırmamızı ilgilendiren ve ilgili tezin ilk bölümünde yer alan “Mevlevîlik'te Çelebilik Makamı” başlığı⁵ Mevlevîlikle alakalı bazı kaynakların yanında daha ziyade Celâleddin Çelebi'nin “Çelebi Efendi” maddesine dayanarak inşa edilmiştir.

Zikrettiğimiz bu müstakil çalışmalar haricinde Mevlevîlikle alakalı literatürde konuya ilişkin temaslarda bulunan bazı eserler mevcuttur. Abdülbaki Gölpınarlı *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik* kitabında yer yer bu konuya ilişkin ifadelerde bulunmanın yanı sıra Çelebiler için özel bir bölüm ayırmıştır. Tarih boyunca tüm makam Çelebilerini sıraladığı ve bazı Çelebi Efendilerin zamanında cereyan eden hadiselerle değindiği bu bölümde söz konusu makamın yetkileri, sınırları, tevcihât usulü gibi meseleler hakkında çok genel ve mücmel ifadeler yer almaktadır. Bununla birlikte mevcut ifadelerde çoğu zaman kronolojik detay verilmemektedir.

Mevlevîlik literatürü açısından değerli olan, Kütahya Mevlevihanesi şeyhi Mustafa Sâkîb Dede Efendi'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Yenikapı Mevlevihanesi hücrenişini Sahih Ahmed Dede'nin *Mecmuatü't-tevârihi'l-Mevleviyye*, İhtifalci Mehmed Ziya'nın *Yenikapı Mevlevihanesi*, M. Celal Duru'nun *Tarihi Simalardan Mevlevî*, Sâfi Arpaguş'un *Mevlevîlikte Mânevi Eğitim* adlı eserlerinde Çelebi Efendilerin kimlikleri/Çelebilik Makamı ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Hatta yukarıda hakkında yapılan teze temas ederken belirttiğimiz üzere, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*'ın⁶ ilk bölümü Emir Âdil Çelebi'nin hilafet zamanından Seyyid Muhammed Ârif Çelebi'ye (ö. 1159/1746) kadar süregelen Çelebilerin

verinin mevcudiyetini delilleriyle ortaya koymaktadır. Bk. Ayşegül Mete, *XVIII. Asır İstanbul Mevlevîliği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 142-150.

⁵ Betül Saylan, *Mevlânâ Âilesi ve Mevlevîlikte Çelebilik Makamı* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 21-24.

⁶ Çalışmamızı tamamlama aşamasında fark ettiğimiz, *Sefîne*'yi konu edinen bir tez için bk. Fatih Odunkıran, *Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân (İnceleme-Metin)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

biyografilerine hasredilmiştir. Bunlar araştırma sorularımızı cevaplandırma sadedinde müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Çelebilik makamının konumu ve yetkileri itibariyle henüz teşekkülünü tamamlamadığı bir evreye tekabül eden *İbtidânâme*, *Risâle-i Sipehsâlâr* gibi erken dönem Mevleviliğine ilişkin kaynakların makalenin amacına atfen istifade kapsamı dışında kaldığı da ayrıca belirtilmelidir. *Menâkibü'l-ârifin* eseri ise Emîr Âdil Çelebi'ye kadarki sürece temas etmekle sınırlı istifade imkânı sunmaktadır.

Mevlevilik tarihi literatürü haricinde genel Osmanlı tarihini ihtiva eden ve özellikle Çelebilik Makamına yapılan tevcihin devlet kontrolüne hangi tarihten itibaren geçtiğini tespit etmek adına bazı vakâyiname ve tevârihten istifade edilmiştir. Vâsıf Ahmed Efendi'nin *Mehâsinu'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr*'ı, Taylesanzâde Hâfız Abdullah Efendi'nin *Tarih*'i, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*'i bu noktada zikredilmesi gereken eserler arasındadır.

Çelebilik Makamına hangi usûlle tevcihât yapıldığı ve bu tevcihâta hangi tarihten itibaren devletin müdahil olduğu sorularını açıklığa kavuşturmadan önce Çelebilik Makamının devlet ve tarikat içerisindeki konumu ve yetkisini ele almak yerinde olacaktır.

Çelebilik Makamının Statüsü ve Yetkileri

Gerek Selçuklu gerek Beylikler gerekse Osmanlı Dönemi'nde Çelebilere siyasîlerin saygı ve ilgi gösterdiği; bunun bir tezahürü olarak Anadolu'nun birçok yerine mevlevihane inşa ettikleri görülmektedir.⁷ Sahih Ahmed Dede Osmanlı Devleti'nin temellerinin henüz atıldığı evrede Osman Gazi'nin Sultan Veled'i ziyaret ettiği ve hayır duasını aldığı belirtilir.⁸ Osmanlı'nın son dönemine kadar iktidarın geneli itibariyle Çelebiler başta olmak üzere tüm Mevlevî şeyhleriyle büyük ölçüde olumlu ilişki içerisinde oldukları; onlara vergi muafiyeti getirme, mevlevihane tamiri-inşası-vakıf tesisi vb. türden birçok ihşanda buldukları görülür.⁹ Aynı şekilde Mevlevî hafızada Osmanlı

⁷ Tanrıkorur, "Mevleviyye", 19/468-469.

⁸ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 208.

⁹ Osmanlı Devleti'nde iktidarın Mevlevilerle olan münasebetleri hakkında genel bir okuma için bk. Sezai Küçük, *Mevleviliğin Son Yüzyılı* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2007), 330-376; Saylan, *Mevlânâ Âilesi ve Mevlevilikte Çelebilik Makamı*, 347-370; Mete, *XVIII. Yüzyıl İstanbul Mevleviliği*, 407-436. Mevlevileri de ihtiva edecek şekilde 17. Yüzyılda devlet ricali ile tarikat erbabı arasındaki ilişkiler için bk. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: Osmanlı

padişahlarının bir hayli müspet konumda olduğuna işaret eden veriler de bulunmaktadır. Söz gelimi Esrâr Dede, Sultan III. Selim'in Konya Mevlâna Dergâhı'nda bulunan sanduka örtülerini özenle yenilettiği haberini verirken öteden beri Osmanlı padişahlarının Mevlâna Hanedanı'na muhabbet duyduklarını ifade etmektedir.¹⁰ Esrâr Dede, saygı ve sevgiyi birlikte barındıran bu duyguyu belirtmekle aslında sadece siyasî gücün Mevlevilere yönelik olumlu tutumunu değil, aynı zamanda Mevlevilerin de iktidara olan müspet bakış açısını ortaya koymaktadır.

Esrâr Dede'nin haber verdiği tarzda Osmanlı sultanlarının Mevlâna Hanedanı'na yönelik muhabbetinin ve onların manevi otoritelerinin devlet nezdinde kabulünün bir tezahürü olarak değerlendirilebilecek biçimde Osmanlı Devleti'nde vezir payesi gibi önemli bir saygınlığa sahip olan Çelebi Efendi¹¹ resmî protokolde kazaskerlerle aynı statüye sahipti. Resmî yazışmalarda onlara “Reşâdetlü Efendim” sıfatıyla hitapta bulunulur ve yine aynı sıfatla çevrelere takdim edilirdi. Bu sıfatın Sultan II. Abdülhamit Dönemi'ne kadar geçerli olduğu, “reşâdet” lafzının kendisi de Mevlevî olan veliaht Reşad Efendi'nin ismini çağrıştırması nedeniyle “Faziletlü Efendim Hazretleri” hitabıyla değiştirildiği ifade edilmekteyse de¹² “Reşâdetlü” hitabının 20. asrın başlarında tekrar kullanıldığına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.¹³ Tarikat erbabı arasında ise “Aziz Efendimiz” veya “Azizim Efendim”, “Devletlü ve Reşâdetlü Azizim Efendim Hazretleri” sıfatıyla kendilerine hitap edilen Çelebi Efendiler¹⁴ Mevlâna'nın lakabına binaen “Molla Hünkâr Oğulları” olarak da anılmışlardır.¹⁵

Araştırmaları Vakfı, 2001), 429-441 ve 18. Yüzyıl için bk. Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 567-598.

¹⁰ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, (PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 225.

¹¹ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi: Medeniyet Tarihi 2* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 174.

¹² M. Celal Duru, *Tarihi Simalardan Mevlevî* (İstanbul: Kader Matbaası, 1952), 159; Çelebi, “Çelebi Efendi”, 8/262.

¹³ Hayri Yıldırım, *Konya Mevlana Müzesi Arşiv Belgelerine Göre Kastamonu Mevlevihanesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, 2020), 70; Erdoğan Erol, “Mevlâna Müzesi Hazine-I Evrak Arşivinde Bulunan Bursa Mevlevihanesi İle İlgili Belgeler”, *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü* (Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turi zm Vakfı Yayınları, 2002), 294.

¹⁴ Erol, “Mevlâna Müzesi Hazine-I Evrak Arşivinde Bulunan Bursa Mevlevihanesi İle İlgili Belgeler”, 293; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), “Çelebi Efendi”, 1/345. Mustafa Çıpan, “Konya Mevlânâ Müzesi Hazine-i Evrak Arşivi'ndeki Belgelere Göre Muğla Mevlevihânesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (1996), 240.

¹⁵ Hamit Zübeyir Koşay, “Mevlevilikte Matbah Terbiyesi”, *Türk Yurdu* 27 (1927), 134.

Çelebi Efendi'nin Mevlevîlik'teki statüsüne bakıldığında ise o Mevlâna'nın mutlak vekili; maddî-manevî vârisi olarak kabul edilmekteydi ve tüm Mevlevî dedelerinin şeyhi konumundaydı. Aynı şekilde bütün Mevlevî postnişinler de Çelebi Efendi'nin vekili kabul edilirdi. O, tüm Mevlevî tekkelerindeki post makamının sahibi sayılır ve hangi mevlevihaneyi ziyaret etse şeyh postu ona sunulurdu. Çelebi Efendi'nin uhdesinde bulunan görevler arasında mevlevihane âdâb ve erkânının aslına ve manasına uygun bir tarzda uygulanmasını sağlamak da vardı.¹⁶ Aynı zamanda tarih boyunca üç kıtada yer alan tüm mevlevihanelerin meşihat makamına bir postnişin tevcih etme ve meşihat makamında bulunan bir postnişini azletme; onun vekâlet ve temsil yetkisini elinden alma salahiyeti de Çelebi Efendi'ye aitti. Esasen Mevlevîliğin teşekkül evresinde¹⁷ Çelebi Efendi'nin diğer mevlevihanelerin post makamında oturan şeyhlerin meşihatini tasdik ettiklerine ilişkin bir vesika bulunmamaktadır. Halife olan bir şeyh efendinin münasip gördüğü bir Mevlevî dedesine şeyhlik verdiği ve post makamı münhal kalan tekkeye gönderdiği bilinmektedir. Fakat Mevlevîliğin teşekkülünü tamamlamasıyla birlikte şeyh atamaları da belli bir usûle göre gerçekleşmeye başlamış; Mevlevî tekkelerine postnişin tayin etme veya postnişin olması arzu edilen kişiye meşihatnâme vererek bu isteği onaylama görevi Çelebi Efendi'nin uhdesinde bulunmuştur.¹⁸ Çelebi Efendi'nin, ileride ifade edeceğimiz üzere, meşihatnâmeyi ulaştırma konusunda bir Mevlevî dedesini görevlendirdiği gibi dönemin iletişim araçlarını kullandığı da bilinmektedir. Bu bağlamda verilecek en uygun örnek 20. asrın başında Edirne Mevlevihanesi postnişini Eşref Dede'nin irtihali üzerine büyük oğlu Selahaddin Dede'ye Çelebi Efendi'nin telgrafla meşihatnâme göndermesidir.¹⁹

¹⁶ Pakalın, "Çelebi Efendi", 1/345; Ziya Şakir, *Hazret-i Mevlâna*, nşr. Muallim Fuat Gücüyener (İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943), 222; Sâfi Arpağuş, *Mevlevîlikte Mânevi Eğitim* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2009), 105.

¹⁷ Kırşehir Mevlevihanesi'nin bânisi Şeyh Süleyman Türkmâni'nin 697/1297 tarihli vakfiyesindeki şartlar arasında meşihatın hayatı boyunca kendisine, kendisinden sonra nesline, nesli tükendiği takdirde ise Kırşehir hâkiminin tasarruf ve kararına bırakılması yer alması (bk. Mustafa Topatan, *Mevlevîliğin Teşekkül Dönemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 325-326.) dikkat çekicidir. Özellikle son şart olarak meşihat tevcihinin Kırşehir hâkiminin tasarrufuna bırakılması Konya Çelebilik Makamının henüz teşekkül etmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2006), 149, 338.

¹⁹ Aşçı Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 3/1170.

Çelebi Efendi'nin uhdesindeki mevlevihanelere meşihat tevcihâtına 16. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmlık müessesinin de dâhil olmaya başladığı görülmektedir. 982/1574 tarihinden itibaren Çelebi Efendi'nin inhası (tebliği) üzerine Mevlevî şeyhlerinin tayinleri, şeyhülislâm tarafından onaylanır hale gelmiştir.²⁰ Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki, meşihat tevcihlerinde şeyhülislâmın görevi, sadece Çelebi Efendi'nin tanzim ettiği meşihatnâmeyi onaylanmaktan ibaret olup Çelebilik Makamının karar ve iradesine müdahale etme niteliğinde değildir.²¹

Şeyhülislâmın Çelebilik Makamının karar ve iradesine müdahale etmediğini göstermesi bakımından İstanbul Mevlevihanelerine yapılan meşihat tevcihâtı önemli bir örnektir. 19. asırdan itibaren Çelebi Efendi'nin, İstanbul Mevlevihaneleri meşihat makamına tevcih ettiği bir postnişinin meşihatnâmesini Şems veya Ateşbâz-ı Veli Zaviyesi şeyhi ya da Mevlâna Âsitanesi zabitanından biriyle İstanbul'a gönderdiğinin âdet haline geldiği belirtilir. Bu âdete göre meşihatnâmeyi getiren dede, Yenikapı veya Üsküdar Mevlevihanesi'nde yeni atanan postnişin ile bir araya gelir ve beraberce şeyhülislâmın huzuruna çıkılırdı. Meşihatnâmenin doğrudan kapıkethüdasına gönderildiği ve sonra şeyhülislâmın nezdine varıldığı da olurdu. Şeyhülislâmın huzurunda meşihatnâmeyi getiren dedenin ve yeni postnişinin hurkaları alınır, şeyhülislâm ile musafaha edilmesinin akabinde meşihatnâme, şeyhülislâm tarafından okunduktan ve mübarek olması kabilinden temennilerde bulunulduktan sonra yeni postnişine teslim edilirdi.²²

²⁰ Şeyhülislama verilen tayin yetkileri şöyledir: “..kırk akçeden yukarı hâriç ve dâhil müderrislikleriyle orduya tayin edilecek kadılar ve vilayet, sancak ve kaza müftüleri imam hatip ve müezzinlerin .. ve mevali denilen büyük kadınların ve kazaskerlerin tayinleri şeyhülislama verilip kazaskerlere ibtidadadın (20 akçeden) 40 akçeye kadar olan müderrisliklerle kaza kadılıklarının tayinleri bırakılmıştı. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı İltiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 211. Bu durum sadece Mevlevîliğe has olmayıp muhtelif tarikatlara bağlı tekkelerde postnişinlik yapan meşâyihın tayinlerinde de merkezî idarenin müdahil olduğu bilinmektedir. Bk. Necdet Yılmaz, “Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyi Âsitanesi'ne Şeyh Tayini”, *Aziz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, ed. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005), 99.

²¹ Bununla birlikte Mevlevilik haricindeki bazı tarikatlara ait tekkelerin postuna doğrudan şeyhülislâm tarafından atama yapıldığına ilişkin örnekler mevcuttur. Bk. Murat Akgündüz, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 296-297.

²² Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, haz. Murat Karavelioğlu (İstanbul: Ataç Ayınları, 2005), 64-65; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 339.

Böyle resmî bir veçheye de sahip olduğu görülen meşihat tayinlerinde Çelebilik Makamı mutlak otorite sahibi olsa da, Mevlevîlik tarihi boyunca yaşanan hadiseler göz önünde bulundurulduğunda onların irade alanını daraltabilen unsurların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Gaziantep veya Üsküdar Mevlevihanesi gibi örneklerde olduğu gibi gayrimenkullerini vakfedip mevlevihane inşa eden dedeler, Çelebilik Makamından onay almaksızın bina ettikleri zaviyelerin şeyhi olabilmişlerdir.²³ Bu bakımdan bir devlet büyüğü tarafından inşa edilen mevlevihanelerde atama, doğrudan Çelebilik Makamının salahiyetinde,²⁴ özel kişiler tarafından inşa edilen, özel şartları haiz vakfa bağlanan mevlevihanelerin meşihat makamına tevcih edilmede ise önceliğin inşa edene ve evlatlarına²⁵ olduğu söylenebilir.

Buraya kadar Çelebilik Makamının Mevlevîliğin idarî merkezi, tüm Mevlevî postnişinlerinin şeyhi, tayin etme-görevden alma yetkisi yönünden bütün Mevlevî âsitane ve tekkelerinin meşihat makamı üzerinde söz sahibi olduğunu belirttik. Şimdi bu denli yüksek ve önemli bir makama hangi yolla geçildiği, kimlerin söz konusu makamı üstlenmeye layık olduğu ve bu liyakati kim(ler)in tespit ettiği gibi sorular akla gelebilmektedir. Dolayısıyla bu noktada Çelebilik Makamına nasıl tevcihât yapıldığı meselesinin açığa kavuşturulması gerekmektedir.

Çelebilik Makamına Yapılan Tevcihât Usûlü

Çelebilik Makamına yükselmeye ilgili olarak kaynaklarda yer alan bilgilere bakıldığında Konya Mevlâna Âsitanesi son dönem postnişinlerinden Veled Çelebi İzbudak, Sultan Veled'den sonra oğlu Ulu

²³ 1050/1640'da tanzim edilen Gaziantep Mevlevihanesi'nin vakfiye senedinde vakfın tevliyet ve şeyh atamaları Çelebi Efendi'nin onayı alınmaksızın yapılacağı hükmü bulunmaktadır. Bk. Klaus Kreiser, "Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Aleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler", çev. Semih Tezcan, *Osmanlı Araştırmaları* 14 (1994), 104. Aynı şekilde Üsküdar'daki evini vakfederek Üsküdar Mevlevihanesi'ni tesis eden Halil Numan Dede'nin oluşturduğu vakfiye senedinde vakfın tevliyetinin öncelikle kendisine, kendisinden sonra ise neslinden matbah terbiyesi görmüş ve şeyh olmaya layık olanlara, eğer neslinden biri hayatta değilse evlatlarının halifelerinden birine verilmesi şart koşulmuştu ve mevlevihanenin ilk postnişini de kendisiydi. Bk. Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), 5/259.

²⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 365.

²⁵ Vakıf mütevellisinin aynı zamanda postnişin olduğu tekkelerde genellikle şeyhlik görevinin erkek evladlara hatta–her ne kadar araştırmamız neticesinde bir örneğine rastlayamasak da–bazen hanım evladlara bırakıldığına dair örneklerin bulunduğu belirtilmektedir. Bk. Bahâeddin Yediıldız, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/481.

Ârif Çelebi'nin Mevlâna'nın makamına geçmesiyle birlikte Çelebilik babadan oğula intikal ettiğini belirtir.²⁶ Yukarıda kısmen değindiğimiz üzere Gölpinarlı da Çelebilik Makamı'nın hemen hemen zaman babadan oğula intikal ettiği görüşündedir.²⁷ Aynı görüş Celâleddin Çelebi tarafından da tekrar edilir.²⁸ Dolayısıyla bu yazarlara göre Çelebilik Makamı'nın verâset usûlüne göre atamanın yapıldığı bir makam olduğu anlaşılmaktadır.

Verâset usûlü, vefat eden şeyhin yerine oğlu veya kardeşi ya da damadının geçtiği; böylece meşihatın aile içinde miras kaldığı bir sistemdir. Tasavvuf tarihinin erken dönemlerine baktığımızda tevarüs edilen meşihat durumuna ilişkin örneklere rastlanmamaktadır. Nitekim erken dönemde böyle bir usûlün uygulanmasına imkân sağlayacak bir yapılanma da teşekkül etmemiştir. Şeyhler soy ve nesepleriyle değil, şahsî hususiyet ve faziletleriyle ön plana çıkmışlardır. Fakat tarikat kurumları olan tekkelerin zamanla yaygınlaşmasıyla birlikte meşihat makamı için çeşitli kurallar ve usûllerin ihdas edilmeye başlandığı görülmektedir. Kabaca sekiz başlık altında toplanan bu usûller arasında evlâdiyet sistemi olarak da bilinen verâset usûlü bulunmaktadır. Verâset dışındaki söz konusu usûllerden ilki, yetenek ve nitelikleriyle manevi bir görev üstlenerek şeyh olmaktır. İkincisi seçim usûlüyle şeyh olmaktır. Bu usûl, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebubekir'in halife seçilmesine benzer şekilde merhum şeyhin ardından müridlerin bir araya gelerek yeni postnişinlerini seçmeleridir. Üçüncüsü istihlâf usûlüyle şeyh olmaktır. Buna göre Hz. Ebûbekir'in makamına Hz. Ömer'i halife bırakması gibi şeyhin hayattayken şifahen veya yazılı olarak, açıktan ya da ima yoluyla müridleri arasından kendisinin yerine geçecek kişiyi belirlemesidir. Dördüncüsü şûra usûlüyle şeyh olmaktır. Buna göre Hz. Osman'ın şûra yoluyla halife tayin edilmesine benzer durumla merhum şeyhin

²⁶ Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e: Sıradışı Bir Çelebi'nin Anıları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 133.

²⁷ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 149.

²⁸ Çelebi, "Çelebi Efendi", 8/261. Konya Mevlâna Dergâhı'nın meşihat makamına atanmadaki benzer usûl farklı tarikatların merkez tekkelerinin post makamına yapılan tayinlerde de görülebilmektedir. Mesela Bayramiyye'nin merkez tekkesi olan ve "Pir Evi" denilen Ankara Dergâhı'nın post makamına Hacı Bayram-ı Veli'nin akabinde oğlu Şeyh Ahmed Baba'nın oturmasıyla birlikte babadan oğula geçen bir şeyhlik durumu söz konusu olmuştur. Aynı zamanda müstesnâ vakıflardan kabul edilen Hacı Bayram Vakfı'nın zaviyedarlık ve meşihatı Osmanlı padişahlarının fermanları ile eslâh ve erşed olan oğula verilegelmiştir. Pir Evi postnişinleri ve Hacı Bayram Veli soyu hakkında detaylı bilgi için bk. Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli: Yaşamı-Soyu-Vakfı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 1/83-123.

halifelerinin bir araya gelerek içlerinden birinin şeyh olarak seçilmesidir. Beşincisi devlet eliyle yapılan meşihat atamasıdır. Bunun örneklerine Memlükler ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde rastlanmaktadır. Altıncısı rüya yoluyla ve son olarak üveysî usûlle şeyhliğe geçmedir.²⁹

İzbudak, Gölpınarlı ve Celâleddin Çelebi'nin söyleminde Çelebilik Makamına verâset usûlüyle geçildiği anlaşılmaktayken günümüz Mevlevî dedelerinden Hüseyin Top ise Çelebî ailesinin büyük oğlunun makam çelebilğine getirildiği ve onun da kendisinden sonra gelecek Çelebi Efendi'yi belirleyerek bu hususta vasiyette bulunduğunu ifade etmektedir.³⁰ Çelebi ailesinin büyük oğlunun Makam Çelebilğine getirilmesi doğrudan verâset usûlünü, Çelebi Efendi'nin henüz hayattayken makamına geçecek Çelebi Efendi'yi belirlemesi ve vasiyette bulunması ise yukarıda zikrettiğimiz meşihat yollarından istihlâf usûlünü anımsatmaktadır. Dolayısıyla Hüseyin Top'un takdimiyle Çelebilik Makamına geliş verâset usûlü içre istihlâf usûlünün bulunabildiği bir yapı arz etmektedir.

Zikrettiğimiz bu yazarlardan farklı bir biçimde M. Zeki Pakalın, Mevlevilik'te Çelebilik Makamı için verâset usûlünün kabul edilmediğini; Çelebi Efendi'nin vefatıyla birlikte Mevlâna ailesine mensup olanlarla birlikte dergâhın ileri gelenleri ve kıdemli dervişlerin, merhum Çelebi Efendi'nin evlatları ve amcazâdeleri arasından ehliyetli olanını seçtiklerini ifade eder. Buna ilaveten Çelebi Efendilerden hayatta iken, evlatlarına rağmen amcazâdelerinden liyakat ve ehliyeti haiz olanların tercih edilmesini tavsiye edenlerin bulunduğunu da belirtir.³¹ Pakalın, Çelebilik Makamı için verâset usûlünün kullanılmadığını özellikle vurgulayarak aslında bir nevi istişare ve seçim ile makama atama yapıldığını ima etmektedir. Başta ifade ettiğimiz meşihat usûllerinin dördüncüsü olan şûra yoluyla halifeler arası seçilen meşihat tayini buna emsal teşkil etmektedir. Çelebi Efendi'nin henüz hayattayken kendisinin yerine geçecek kişiyi tavsiye etmesi ise yukarıdaki meşihat usûllerinden istihlâf yoluyla şeyh tevcihine tekabül etmektedir. Burada Pakalın'ın dikkat çekmek istediği nokta, Çelebilik postuna oturmada hem istişarenin ve tavsiyenin mevcudiyeti hem de –belki de ondan daha önemlisi- bu makamın doğrudan babadan oğula geçme ile

²⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili I* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006), 96, 97, 99.

³⁰ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 54.

³¹ Pakalın, "Çelebi Efendi", I/345.

sınırlandırılmadığıdır. Dolayısıyla Çelebilik Makamına geçişte şûra ve istihlâf usûllerinin uygulamaya koyulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Pakalın her ne kadar verâseti saf dışı bırakıp şûra ve istihlâf yollarıyla yetenek ve niteliğine göre Çelebi Efendi'nin belirlendiğini belirtiyor olsa da esasen her halükarda aynı soydan gelenler arasında bir tercihin söz konusu olması Çelebilik Makamına gelişin verâset usûlünü ihtiva ettiğini göstermektedir. Bu itibarla Çelebilik Makamına tevcihin verâset usûlü kapsamında şûra ve istihlâf usûllerinin de uygulandığı katmanlı bir yapı olduğunu söylemek mümkündür.

Burada Gölpinarlı, İzbudak ve onları tekrar eden yazarların Çelebilik Makamı için verâset usûlünü ima edip sadece Pakalın'ın bunu kabul etmediği hususu dikkat çekebilir. Aslında onların da farklı bağlamlarda Pakalın'ın verdiği bilgiyi doğrulayan ifadelerine rastlanmaktadır. Meselâ Gölpinarlı eserinin başka bir yerinde Mevlâna Âsitanesi'nde şeyhliğin oğuldan oğula veya aile büyüğünden büyüğüne geçmesinin gelenek halini aldığını anlatırken paradoksal bir şekilde Çelebilerin henüz hayattayken yerlerine aileden birini halife tayin ettikleri ve bunun dışında Konya Mevlâna Dergâhı'nda dergâh zabitanı denilen önde gelen dedelerin kabulüyle Çelebilik Makamına geçildiği gibi³² tarihsel süreçte farklı usûllerin mevcudiyetinin söz konusu olduğunu ima etmektedir. Bu ima bizim yukarıda ifade ettiğimiz şûra ve istihlâf usûlünün mevcudiyetini doğrulamaktadır. Fakat Gölpinarlı makamın babadan oğula geçen yönünü öne çıkartan bir söylemle meseleyi takdim etmiş ve bu söylem de iktibas edilerek tekrar edilegelmiştir.

Mevlâna'nın soyundan gelenlerce temsil edilmeye başlanan ve uzun seneler bu teâmüle göre devam eden Çelebilik Makamına yapılan tevcihât meselesinde kaynaklarda dikkat çeken bir detay da bu tevcihâta siyasî otoritenin dâhil olmasıdır. Aslında Mevlevîliğin teşekkül dönemine bakıldığında Ulu Ârif Çelebi'nin makamına, Eflâkî'nin ifâdesiyle “yalnız söz ve ibareyle değil, can yolu ve gönül nuruyla” kardeşi Âbid Çelebi'yi bıraktığı, onu “Tanrı'nın inayeti” ve “verâsetle” kardeşi Vâcid Çelebi'nin izlediği, akabinde onları yeğenlerinin takip ettiği bilinmektedir³³ ve bütün bu makama geçmelerin sorunsuzca gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak zamanla Mevlâna ahfâdı arasında ihtilâfların zuhûr etmesi ve

³² Gölpinarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, 337.

³³ Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri (Menâkıb al-Ârifin)*, 2/327, 340.

Mevlevîliğin devlete bağlı bir kurum haline gelmesiyle birlikte Çelebilik Makamına tayinin padişah iradesi ve fermanıyla gerçekleşmeye başladığı ifade edilmekte³⁴ fakat bu durumun hangi tarihten itibaren meydana geldiği ve keyfiyeti konusunda net bir bilgi sunulmamaktadır. Bu duruma örnek kabilinden sunulan bilgi ise 1868 yılında Meclis-i Meşâyihın, Çelebilik Makamı adayı teklifini şeyhülislâmlık makamına arz ettiği, şeyhülislâmın tasdikinin akabinde padişah iradesinin çıktığı ve Çelebi Efendi olacak şeyhe tebliğ edildiğidir.³⁵ Bu oldukça geç bir tarihtir. Dolayısıyla Çelebilik Makamına tayinlerde devletin ne zaman, hangi bağlamda ve ne derece müdâhil olduğu araştırılması gereken diğer bir meseledir.

İlgili kaynaklar arasında sadece Saylan, Ferruh Çelebi'nin (ö. 1010/1601) azledilmesiyle birlikte Çelebilik Makamına tayinin "devlet eliyle, padişah fermanıyla ya da Çelebilerin kendi seçtikleri makam çelebisi namzedini şeyhülislâmlığın onaylamasıyla"³⁶ gerçekleştiğini bildirir. Herhangi bir referans gösterilmeksizin verilen bu bilgi iki farklı hususa işaret etmektedir. İlki Ferruh Çelebi'nin makam Çelebilik'ten 995/1586 tarihinde azledilmesiyle birlikte Çelebilik Makamına yapılan tevcihâtın doğrudan devlet eliyle gerçekleşebildiği, ikincisi ise Mevlâna soyundan gelenlerin şûra yoluyla Çelebi Efendi'yi seçtikleri ve bu seçimin şeyhülislâmlık makamına sunularak buradan onay alındığıdır. Bu son hususu yukarıda Uzunçarşılı'dan referans alarak belirttiğimiz Osmanlı Devlet teşkilatında şeyhülislâmlık makamına verilen tayin yetkileriyle³⁷ alakalandırarak değerlendirmek mümkündür. Müderrisleri, kadıları, mevâlileri ve kazaskerleri tayin etmede yetkilendirilen şeyhülislâmlık makamı, yine kazasker statüsünde olan Çelebi Efendi'nin tayininde de söz sahibi olmuştur. Ancak Çelebi Efendi'nin uhdesindeki meşihat tevcihâtında belirttiğimiz üzere şeyhülislâmın tasdikinin, Çelebilerin kararlarına müdahale kabilinden değil; onların kararlarına resmiyet kazandıran bir onaydan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla şeyhülislâmın yaptığı, Çelebilik Makamına geçecek postnişini belirleyecek nitelikte bir müdahalede bulunmaksızın, istişare sonucu kabul edilen Çelebi Efendi'yi tasdik etmekten ibarettir. Bu bakımdan söz konusu bilgi ile Çelebilik Makamına yapılan tevcihâta siyasetin

³⁴ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 337.

³⁵ Çelebi, "Çelebi Efendi", 8/262.

³⁶ Saylan, *Mevlânâ Âilesi ve Mevlevilik'te Çelebilik Makâmı*, 22.

³⁷ Bk. 20 numaralı dipnot.

karıştığını ileri sürmek güçtür. Diğer husus olan Çelebilik Makamına tevcihâtın devlet eliyle, padişah fermanıyla gerçekleştirildiği ifadesi ise iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi Çelebilik Makamına yapılan tevcihâtın sadece Mevvelileri ilgilendiren ve onlarla sınırlı kalan bir mesele olmayıp şeyhülislâmın tasdikine sunulması ve hakkında fermanın çıkmasıyla birlikte devlet nezdinde resmîleştirilmesi, Çelebi Efendi'nin tayininin devlet eliyle gerçekleştirildiği yönünde algılanabilir. İkincisi ise iktidarın bizatihi makam Çelebisinin seçimine müdahalede bulunması olarak anlaşılabilir. Bu farklı anlam ve algılamaları netleştirmek adına Ferruh Çelebi'nin azledilme hadisesini incelemek gerekmektedir.

Ferruh Çelebi'nin makam Çelebisi olarak görev yaptığı zamanda Konya Mevlâna Âsitanesi'nin vakfı olan Evkâf-ı Celâliyye'nin tasarrufu konusunda Çelebiler arasında ihtilafın zuhûr ettiği bilinir. Bu ihtilafın sonucu olarak Sultan II. Selim'e gönderilen şikâyetname ile Ferruh Çelebi'nin 995/1586 tarihinde padişah iradesiyle azledilmesi sağlanır. Toplamda 25 sene makam Çelebisi olarak görev yapan Ferruh Çelebi'nin azledilmesi³⁸ tarih boyunca Çelebilerle samimi münasebet kuran devletin ilk defa Çelebilik Makamına müdahale ettiğini ortaya koymaktadır. Hem Evkâf-ı Celâliyye'den hem de kendinden önceki Çelebi Efendilerden farklı olarak Karatay Medresesi'ndeki müderrislik vazifesinden³⁹ maaş almasıyla Ferruh Çelebi'nin önemli bir gelirin de sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Mustafa Sâkıb Dede'nin ifadelerine bakılırsa Ferruh Çelebi'nin zahirde şatafatı batında ise sadeliği tercih eden tavra sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şatafatlı kıyafetinin altında yün hırkasını giymekte, sofrası çeşitli nimetlerle dolu olsa da oruç tutmakta, herkes istirahat ederken o seherlerini nafîlelerle ikame etmekteydi. Ferruh Çelebi'nin melâmî neşveye benzer bu tavrı, nifak sahiplerini harekete geçirip safdil kişiler arasında tefrika çıkmasına sebebiyet vermiş ve hakkında şikâyette bulunulmasıyla makamından uzaklaşmak zorunda kalmıştı.⁴⁰ Gerçek sebebi ne olursa olsun gelen şikâyetler sonucu devlet Ferruh Çelebi'yi Çelebilik Makamından azletmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta devletin sadece azil konusunda bir müdahalede

³⁸ Esrâr Dede, *Tezkire*, 240; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 276; Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik* (İstanbul: İnkılap Yayınları, ts.), 152.

³⁹ Ferruh Çelebi'nin makam çelebiligi esnasında devlet Altunapa/Karatay Medresesi'nin müderrislik vazifelerini sadece ve sadece Mevlâna evladına tevdi etmiş, diğer ulema ve müderrisleri bu medreseden feragat ettirmiştir. Bk. Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, 1/149-150.

⁴⁰ Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, 1/151.

bulunması, atamaya karışmamasıdır. Daha açık bir ifadeyle Ferruh Çelebi'nin azli sonrasında yerine herhangi bir tevcihte bulunulmayıp Çelebilik Makamının 15 sene gibi uzun bir süre boş kalması⁴¹ devletin makam Çelebisi atamasına karışmasını değil, kendisine yapılan müracaatları değerlendirip görevden alma durumunu ortaya koymaktadır. Şayet devletin Çelebilik Makamına müdahalesi tayin etme kabilinden olsaydı hem uzun seneler söz konusu makam münhal durumda kalmaz hem de mazûl Ferruh Çelebi'nin büyük oğlu I. Bostan Çelebi'yi (ö. 1040/1630) bizatihi makam Çelebisi olarak tevcih etmesine⁴² müsaade edilmezdi.

Ferruh Çelebi'nin azli hadisesi devletin Çelebilik Makamına yapılacak tevcihâta mutlak müdahalede bulunduğunu ileri sürecek bir veri sunmamakla birlikte bir başka makam Çelebisi Ebubekir Çelebi'nin (ö. 1052/1642) azli bu meseleye açıklık getirecek niteliktedir. Aynı zamanda Ferruh Çelebi'nin oğlu olan ve ağabeyi I. Bostan Çelebi'nin 1040/1630 tarihindeki irtihaliyle Çelebilik Makamına geçen Ebubekir Çelebi, Kadızade Mehmed Efendi'nin telkinleri neticesinde⁴³ Sultan IV. Murad tarafından 1046/1637 yılında azledilir. Ebubekir Çelebi'nin azli sonrasında Konya'da bulunan Çelebilere Çelebilik Makamının teklif edildiği fakat onların kabul etmedikleri belirtilir. Bunun üzerine Afyon Çelebilerinden Karahisar Mevlevihanesi'nde postnişin olan III. Muhammed Ârif Çelebi (ö. 1052/1642) padişah fermanıyla Çelebi Efendi olarak atanır.⁴⁴ Konya Çelebilerinin, III. Muhammed Ârif Çelebi'ye biat konusunda çekimser davrandıkları ve bu durumdan kaynaklanan üzüntü sebebiyle onun birkaç sene makamında kalıp 44 yaşında vefat ettiği rivayet edilir.⁴⁵

III. Muhammed Ârif Çelebi'nin makam Çelebisi olarak atanması Mevlevîlik tarihi bakımından iki açıdan önemli görünmektedir. İlki inâs

⁴¹ Ferruh Çelebi'nin mazuliyeti müddetince; 995/1586 tarihinden Ferruh Çelebi'nin irtihal ettiği 1010/1601 tarihine kadar Çelebilik Makamı boş kalmıştır. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 240; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 276, 282. Ancak Gölpinarlı, makamın 18 sene boş kaldığını belirtmektedir. Bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 152.

⁴² Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 282.

⁴³ Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, 1/166-167; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 303.

⁴⁴ Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, 1/167; Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 303.

⁴⁵ Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, 1/167. III. Muhammed Ârif Çelebi'nin irtihali sonrası Çelebilik Makamı'nın tekrar mazul Ebubekir Çelebi'ye teklif edilmesi (bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 306) azil sebebi olarak sunulan çeşitli itham ve telkinlerin vakiya mutabık olmadığına dayanak teşkil eden bir durumdur.

Çelebisinin yani anne tarafından soyu Mevlâna'ya dayanan bir Çelebinin ilk kez Çelebilik Makamına gelişi, ikincisi ise yine ilk defa padişah emriyle makam Çelebisinin atanmasıdır. O tarihe kadar ilk kez yaşanan bu iki husus nedeniyle Konya Çelebileri III. Muhammed Ârif Çelebi'ye biat etmekte çekimser kalmış olmalıdırlar. Netice itibariyle kaynaklarda tarih verilmeksizin belirtilen Çelebilik Makamına yapılan tevcihâta siyasetin de karıştığı bilgisinin III. Muhammed Ârif Çelebi örneğinde 17. asırdan itibaren geçerli olabileceğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan siyâsî iktidarın müdahalesiyle gerçekleşen iki azil vakası ise devletin Çelebilik Makamı üzerinde otorite kurduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra 16. asırda yaşanan ilk azil vakasında Çelebilik Makamı'nın 15 sene gibi uzun bir müddet boş kalması devletin söz konusu tevcihâta karışmadığını göstermesi bakımından mühimdir. Üstelik mazûl Ferruh Çelebi Efendi'nin vefatına yakın münhal kalan Çelebilik Makamına oğlunu tayin etmesi de 16. asırda devletin atamaya müdahil olmadığını bir başka delilidir.

Yukarıda Ebubekir Çelebi'nin azli ve III. Muhammed Ârif Çelebi'nin tevcihi örneğinden hareketle 17. asırdan itibaren artık Çelebilerin görüşü alınmadan devletin Çelebilik Makamı tevcihâtında söz sahibi olabildiği söylenebilir. Padişahın halife olarak dinin başı, "Sultan'ül-meşâyih" olarak tüm tarikatların hamisi olması⁴⁶ vasfıyla gerekli durumlarda Mevlevîlik üzerinde otorite kurduğu görülmektedir. Fakat bu durumun Mevlevîler⁴⁷ özellikle de Konya Çelebileri tarafından hoş karşılanmadığı, hem Ebubekir Çelebi'nin azli sonrası devletin kendilerine yönelik Makam Çelebisi olma tekliflerini kabul etmemeleri hem de ilk defa devlet eliyle atanan inâs Çelebisi III. Muhammed Ârif Çelebi'ye biat konusunda çekimser davranmaları örneğiyle anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Çelebilerin ilerleyen yüzyılda Çelebilik Makamı üzerinde devletin otoritesini kabul ettiklerini ortaya koyan enteresan bir hadiseye rastlanmaktadır.

Devletin resmî tarih günlükleri olan vakâyinâme ve bazı vesikaları incelemek suretiyle detaylarını açığa çıkardığımız bu hadisede Mevlâna ahfâdı arasında Çelebilik Makamına oturma konusunda muhtelif

⁴⁶ Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi: Medeniyet Tarihi 2*, 174.

⁴⁷ Mustafa Sâkıb Dede, meşâyih'in devlet eliyle atanmasını hatalı bulmakta; dünyevî saltanatın uhrevî saltanata yön vermeye çalışmasının hem usûl bakımından hem de devletin selâmeti açısından uygun görmemektedir. Sâkıb Dede'nin bu görüşlerinin muhtasar analizi için bk. Odunkran, *Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân (İnceleme-Metin)*, 42-46.

sebeplerle ihtilafın ortaya çıktığı ve bu ihtilafın çözümü için devlete başvurulduğu görülmektedir. Burada şunu da ilave etmeliyiz ki sorumluluğu hayli yüksek ve ağır olan bir makama geçmek için Mevlâna ahfâdı arasında ihtilafın zuhur etmesi veya bir çekişmenin yaşanması ilk bakışta anlamsız ve nahoş gelebilir. Bu kapsamda yukarıda değindiğimiz üzere 17. Asırda Ebubekir Çelebi'nin azli sonrasında Konya Çelebilerinin kendilerine teklif edilen Çelebilik Makamını kabul etmemeleri akla gelmektedir. Keza Yenikapı Mevlevihanesi postnişinlerinden Peçevizâde Ahmed Dede (ö. 1137/1724) meşihat makamının getirdiği büyük sorumluluğa tahammül edemeyeceğini düşünerek Peçe Mevlevihanesi şeyhliğini ilk başta kabul etmemiştir.⁴⁸ Aynı şekilde dergâh zabitanı arasında önemli bir derece olan Galata Mevlevihanesi ser-tabbâhlık payesi teklifini bu hizmete layık olmadığını düşünerek Pendârî Ahmed Dede'nin (ö. 1120/1709) reddetmesi⁴⁹ yine bir makamdan yüz çevirme örneğidir. Benzer şekilde Üsküdar Mevlevihanesi banisi Halil Numan Dede Bey'in (ö. 1213/1799) ve Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Gâlib'in (ö. 1213/1799) devlet bünyesindeki koltuklarını terk etmeleri⁵⁰ makam sevgisinden uzak olduklarının bir göstergesidir. Mevlevî postnişinlerin hayat serencamlarında rastladığımız bu tür örnekler rağmen tasavvuf tarihinde meşihat makamına geçme konusunda türlü çekişme ve ihtilafın yaşandığı olmuş ve bu durum "post kavgası" terimiyle ifade edilmiştir. Şeyhin makamına geçme için talipliler/halifeler arası ihtilaf ve çekişmeyi ifade eden "post kavgası" kavramı üzerine izahlarda bulunan Uludağ, veli de olsa kişide riyaset arzusu ve iktidar hevesinin bulunabileceğini, bunun insan tabiatının icabı olarak yaşanabileceğini dile getirir. Nitekim sufiler de bu noktaya temas etmişler ve "Siddıkların aklından en son çıkan şey, reislik sevdasıdır"⁵¹ demişlerdir. Bu nedenle post kavgaları her bireyde öyle veya böyle mevcut olan makam ve riyaset sevgisinden kaynaklanabilmektedir.⁵²

⁴⁸ Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, 2/167.

⁴⁹ Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, 317.

⁵⁰ Zeamet sahibi olan Halil Numan Dede Bey daha sonra bunu terk etmişti. Bk. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, haz. Şevki Nezihi Aykut-Abdülkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 2/1678. Şeyh Gâlib de bir süre Divan-ı Hümayun kalemine devam etmişti. Bk. Fatih Davud, *Hâtîmetü'l-eş'âr* (PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 320.

⁵¹ Abdurrahman Cami, *Nefehatü'l-üns*, çev. Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara (İstanbul: Marifet Yayınları, 3.bs., 2005), 416.

⁵² Uludağ, *Tasavvufun Dili I*, 98-99.

Zamanla Mevlâna ahfâdı arasında yukarıda sözünü ettiğimiz riyaset sevgisinin de içinde bulunması muhtemel muhtelif sebeplerle Çelebilik Makamına oturma konusunda ihtilaflar zuhur etmişti. 18. asrın vakalarını kaydeden kaynaklarda Çelebilik Makamına oturma konusunda yaşanan bu ihtilafın 13 Receb 1198/2 Haziran 1784 Çarşamba günü Sadrazam'ın Arz Odası'ndaki çözümü kayıtlara şöyle geçmiştir: Makam Çelebisi olan II. Ebubekir Çelebi Efendi'nin irtihalinden sonra yerine geçecek bir evlâdı olmadığı için münhal kalan posta oturma talebiyle Mevlâna ahfadından dört Mevlevî şeyhi Sadrazam'a başvurmuş⁵³ ve kendisinden bir tercihte bulunulması istenmiştir.

Sultan I. Abdülhamid devrinde gerçekleşen bu hadisede, Konya'yı ve huzuruna gelen Mevlevî şeyhlerini iyi tanıdığı anlaşılan⁵⁴ Sadrazam Şahin Ali Paşa (ö. 1203/1789), tercihini türbedar İsmail Efendi'nin oğlu Hafız Mehmed Efendi'den yana kullanır. Sadrazam Ali Paşa'nın diğer üç Çelebi'nin Çelebilik postuna oturmasını uygun görmeyişi bir bakıma saltanatın postnişinlerden ne umduğuna ve ne gibi bir beklenti içinde olduklarına dair önemli ipuçları vermektedir. Rumeli kazaskeri Ârif Molla, Anadolu kazaskeri Arabzâde Sadık Molla ve İstanbul kadısı Mekkî Efendi'nin hazır buldukları Arz Odası'nda Sadrazam Şahin Ali Paşa, Karaman Mevlevihanesi postnişinini “senin Karaman'da mükemmel zâviyen vardır ve ihtiyâr-ı mağşuş bir zâtsın umûr-ı idaresine kâdir değilsin size olmaz” kanaatiyle, Hidâyetzâde Efendi'yi de “mukaddemâ karındaşını katl eylediler, sen dahi intikam kaydına düşüp umûr-ı fukarâ muattal kalur, size dahi olmaz” diyerek Çelebilik Makamı'ndan elemiştir. Geriye kalan Mesnevihan Efendi için ise “gerçi siz cümleden a'lem ve elyâk olup ve *Mesnevî-i Manevî* ilminde mâhir ve sâ'ir 'ulûmda dahi akranlarını fâik olduğu cümle indinde zâhir ve bâhirdir. Lâkin kemâl mertebe hiddet-i tabiî niz olup ol emânet-i kübrâ olan eğer size tevcih olunur ise fukarâ ve zu'afânın umûrları muattal ve vulât ve hükkâmın

⁵³ Esâsen bu tür davalarda doğrudan Sadrazam'a başvurulmadığı bilakis kazaskerler tarafından çözüme kavuşturulamamış davaların Sadrazamın huzuruyla ve istinafen görüldüğü bilinmektedir. Bunun literatürdeki ismi “Huzur Muhakemesi” veya “Huzur Murafaası”dır. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, 211; Mehmet İpşirli, “Huzur Mürâfaası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/444.

⁵⁴ Nitekim müteakip paragraflarda açıklanacağı üzere Sadrazam Ali Paşa, Çelebilik makamı taliplileri Karaman Mevlevihanesi şeyhi, Mesnevihan, Hidayetzâde Efendi ve Mehmed b. İsmail Çelebilerden her birinin karakter ve mevkilerine yönelik ayrı ayrı değerlendirmede bulunarak reyini kullanmıştı. Bununla birlikte Sadrazam'ın huzuruna gelen Çelebileri bu denli tanınmasında şeyhülislâmın kendisine gönderdiği bir kıta işaretin de (bk. Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*, 296) tesiri olabileceği kanaatindeyiz.

dâhi rahatları meslûb olup sonra Devlet-i ‘aliyyeyi gaileye uğradursun size dahi olmaz” sözleriyle her ne kadar ilmî mükteşebatı makbul ise de cerraz tabiatının bu makam için elverişli olmadığını ifade etmişti. Çelebilik Makamı’nın yeni sahibi Türbedâr İsmail Efendi oğlu Hafız eş-Şeyh es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi, Taylesânizâde’nin kalemiyle şöyle tavsif ediliyordu: “Halîm ve selîm, mütevazî ve çelebi, müttakî ve âlim bi’l-Mesnevî ve’l-manevî ve fukarâ-i Mevlevîyi terbiyeye kâdir olduğu cümle indinde zâhir”. Sadrazam, Mehmed Efendi’ye Çelebilik makamı için onay verdiğinde Kazasker Efendiler, meşâyih ve dervîşânın huzurunda Hatt-ı Hümayun tevcih edilip *hil’at-ı fâhire* giydirilmiştir.⁵⁵

Tarih günlüklerine kaydedilen bu atama hâdisesi Çelebilik Makamına geçecek kişinin devlet eliyle belirlendiği bilgisinin 18. asır için de geçerli olduğunu ispat etmektedir. Aynı zamanda bu dört evlâd-ı Mevlâna arasında yapılan tercih, devlet büyüklerinin Çelebilik Makamına yumuşak tabiatlı, mülayim, intikam hırsından uzak, sorun çıkarmayacak ve fukaranın hakkını gözetecek bir Çelebinin oturmasını arzu ettiklerini de göstermektedir. Ancak ne gariptir ki uygun gördükleri bu Çelebi Efendi ileride Nizam-ı Cedîd’in en ileri muhalifleri arasında olup devlete sorun çıkaracak⁵⁶ ve İstanbul Mevlevîleri ile görüş ayrılığına düşmede önde gelen kişi olacaktır.

Tarih günlüklerine yukarıda anlattığımız biçimde yansıyan hadise, Mevlevîlik tarihini kaleme alan Sahih Ahmed Dede’nin *Mecmuatü’t-tevârihi’l-Mevleviyye*’sine ise oldukça sade bir şekilde yansımıştır. Sahih Ahmed Dede, 40 sene Çelebilik Makamında bulunan Hacı Ebubekir Çelebi Efendi’nin 66 yaşında irtihal ettiğini, büyük oğlu Hacı Mehmed Ârif Çelebi’nin ve küçük oğlu Abdurrahman Çelebi’nin kendisinden evvel vefat ettiğini belirterek makama 42 yaşındaki Bayram Çelebizâde İsmail Çelebi’nin mahdumu Hacı Mehmed Emin Çelebi Efendi’nin 23. Halife olarak geçtiğini söyler.⁵⁷ Netice itibariyle *Mecmuatü’t-tevârihi’l-*

⁵⁵ Taylesanizâde, *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi*, 72; Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinu’l-âsar ve hakâiku’l-ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 257-258.

⁵⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 165-166; Christoph K. Neumann, “19’uncu Yüzyıla Girerken Konya Mevlevî Âsitanesi İle Devlet Arasındaki İlişkiler”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (1996), 179; Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, 334-336.

⁵⁷ Sahih Ahmed Dede bir ayrıntı olarak yeni Çelebi Efendi’nin seçerisini şöyle bildirir: “Çelebi Hacı Seyyid Mehmed Emin Efendi b. İsmail Çelebi b. Bayram Çelebi b. Abdülâhad Çelebi b. Çelebi Pir Hüseyin Efendi.” Hemen akabinde Hacı Ebubekir Çelebi’nin irtihaline Şeyh Gâlib’in düşürdüğü tarih manzumesine yer verilir. Bk. Sahih Ahmed Dede, *Mecmua*, s. 339-341.

Mevleviyye'de evladı olmadan vefat eden Hacı Ebubekir Çelebi'den sonra makama kimin geçeceği yönünde yaşanan kısa süreli belirsizlik ve Hacı Mehmed Emin Çelebi Efendi'nin Çelebilik Makamına geliş süreci hakkında hiçbir değini bulunmamaktadır.

Yine Mevlevî şairleri konu edindiği eserinde Esrâr Dede, Resîma Ahmed Dede'nin Hacı Mehmed Çelebi Efendi'yle görüşme zaman ve zeminini anlattığı satırlarda söz konusu hadiseye kısaca atıfta bulunmaktadır. Buna göre Ebubekir Çelebi Efendi ahirete irtihal ettiğinde Mevlâna ahfâdı yanlarında Mevlevî dervişleriyle birlikte İstanbul'a gelmişler ve burada birkaç ay ikamet etmişlerdir. Resîmâ Dede de bu süre zarfında Hacı Mehmed Çelebi ile görüşmüştür. Hacı Mehmed Çelebi, makam Çelebisi olduğunda Resîmâ Dede'yi Yenişehir Fener Dergâhı meşihat makamına tevcih etmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla Esrâr Dede, Çelebilik Makamına tayin konusunda yaşanan belirsizliğe herhangi bir temasta bulunmaksızın Çelebilerin dervişleriyle birlikte İstanbul'a geldiği ve birkaç ay burada kaldığını ifade etmektedir.

Aynı hadise Mevlevîlik üzerine kaleme alınmış muahhar bir kaynağa abartılı bir biçimde yansımıştır. Çelebilik Makamına geçmek niyetiyle kendileri arasında bir tercihte bulunulması için Sadrazama başvuran dört Mevlevî şeyhini, Gölpinarlı otuz kırk nefer adamın meşihat davasıyla İstanbul'a geldikleri şeklinde tasvir etmektedir.⁵⁹ Ancak yukarıda aktardığımız üzere o yılı konu edinen *Taylesânizâde* ve *Vâsıf Tarihleri* böyle bir bilgi vermemektedir. Diğer taraftan Cevdet Paşa da Çelebilik Makamı konusunda neticeye varılması kastıyla adayların taraftarlarının da bulunduğu kalabalık bir topluluğun İstanbul'a geldiğini fakat üç aday arasında tercihte bulunulduğunu ima eden ifadeler kullanmaktadır.⁶⁰ Uzunçarşılı da mahtut bir mecmuaya dayanarak söylediği aynı hadiseyi üç Mevlevî şeyhinin arasında cereyan ettiği yönünde nakletmektedir. Bu nakle göre huzurda sadece Mesnevihan, Karaman şeyhi ve İsmail Çelebi oğlu Mehmed Çelebi bulunmaktadır. Mesnevihan'ın varlıklı ve cerrar tabiatlı olması, Karaman şeyhinin de ulûl-emre itaat etmemesi yönünde öne sürülen sebeplerle elendiği bu hadisede, makamı hak ettiği düşüncesiyle Mehmed Çelebi'ye ferace

⁵⁸ 18. asır Mevlevilerinden Resîma Ahmed Dede, bir müddet sonra şeyhlikten vazgeçerek Üsküdar'daki evinde uzlete çekilmiştir. Bk. Esrâr Dede, *Tezkire*, 221-222; Ali Enver, *Mevlevî Şâirler - Semahâne-i Edeb*, haz. Tahir Hafızoğlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 129.

⁵⁹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 165.

⁶⁰ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3/155.

giydirildiği belirtilmektedir.⁶¹ Dolayısıyla her ne kadar Gölpınarlı “otuz kırk” sayısını, kendisine Uzunçarşılı’nın haber verdiği ve I. Abdülhamid ile III. Selim’in saltanatı esnasındaki vakaları kronolojik sıralayan bir vesikaya dayanarak söylediğini ifade etse de gerek Uzunçarşılı gerekse dönemin vakâyinameleri böyle bir bilgi sunmamaktadır. Kaldı ki Gölpınarlı’nın takdiminde dahi Sadrazam üç Çelebi arasında tercihte bulunmaktadır. Dolayısıyla Gölpınarlı’nın İstanbul’a gelen dört Çelebinin taraftarlarını da Çelebilik Makamının taliplisi sayarak bir abartma yoluna gittiği anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla klasik Mevlevî kaynaklarda mahiyetine ilişkin bir temasta bulunulmayan söz konusu Çelebi Efendi ataması hakkında dönemin vakâyiname ve tevarihinden detaylı bir biçimde bilgi almaktayız. Bu hadise dünya mevlevihanelerinin merkez tekkesi olan Konya Mevlâna Âsitanesi post makamına tevcih edilecek Çelebi Efendi’nin devlet eliyle seçilmesi noktasında önemli bir örnektir. Bu örnek hem kaynaklarda tarih belirtilmeden kaydedilen Çelebilik Makamına devlet eliyle yapılan atamaların 18. asırda da mevcut olduğunu açığa çıkarmakta hem de devletin söz konusu makama geçecek Çelebi Efendilerin karakter ve durum bakımından beklentisini ortaya koymaktadır.

Netice itibariyle Çelebilik Makamına yapılan tevcihâtta verâset usûlü kapsamında şûra ve istihlâf usûlünün uygulanageldiğini belirlemekle birlikte yukarıda zikrettiğimiz III. Muhammed Ârif Çelebi ve Hacı Mehmed Çelebi örnekleriyle söz konusu tevcihât usûllerine devlet eliyle yapılan atamanın da ilave edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla tarih boyunca Çelebilik Makamına oturmanın sadece bir usûlle sınırlandırılmayacak bir biçimde şûra, istihlâf ve devlet kanalı gibi muhtelif yollarla mümkün olduğu görülmektedir. Fakat sadece Mevlâna ahfâdı arasında bir tercihte bulunulması hasebiyle mezkûr usullerin verâset usûlü şemsiyesi altında gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

⁶¹ Uzunçarşılı hadiseyi şöyle aktarır: “Sadr-ı azam ibtida şeyh olmak isteyen mesnevihan ile Karaman şeyhini mürafaa etmiş. Sadr-ı azam mesnevihan’a “sen mal-i kesire sahibisin ve cerrar tabiatlısın, sen olmazsın” ve Karaman şeyhine: “sen zaleme güruhundansın ve ulî’-emre itaat etmeyenlerdensin olmazsın”, dedikten sonra geride duranlar kimlerdir diye sormuş “erkek evlattandır” demeleri üzere: “Kel İsmail Çelebi oğlu Şeyh el-Hac Mehmed Efendi sen müstehiksın diye ferace giydirip şeyhliğe tayin etmiştir.” Bu işlemden sonra Arz Odası’ndan çıkan Mesnevihan taraftarlarının münasebetsiz sözler söylemeleri üzerine Şahin Ali Paşa, avenesiyle birlikte Mesnevihanı Manisa’ya sürgün etmiştir. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı İlimiye Teşkilatı*, 212.

Bunun yanı sıra kaynaklarda tarih verilmeksizin belirtilen Çelebilik Makamına devlet eliyle atama yapıldığı bilgisinin 17. asırdan itibaren gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Üç kıtaya yayılmış olan Mevlevîliğin merkezîyetçi bir tarikat olmasını sağlayan en önemli unsur Konya Mevlâna Âsitanesi post makamını temsil eden Çelebilik Makamıdır. Çelebilik Makamında oturan ve aynı zamanda makam Çelebisi olarak da adlandırılan Çelebi Efendi, Mevlâna'nın mutlak vârisi ve tüm Mevlevîlerin şeyhi konumundadır. Gerek devlet gerekse tarikat bünyesinde özel bir statüye sahip olan Çelebi Efendi'nin bütün mevlevihanelerin meşihat makamına postnişin tayin etme ve yine gerekli olması durumunda azletme yetkisi bulunmaktadır.

Tarihî süreçte bir istisnası hariç tamamıyla zükûr Çelebilerince temsil edilen Çelebilik Makamının sadece Mevlâna neslinden gelmekle sınırlandırılması söz konusu makama geçişte yalnızca verâset usûlünün icra edildiği izlenimini vermektedir. Konuyla ilgili literatürün bir hayli kısa ve öz biçimde temas ettiği Çelebilik Makamına gelişin verâset usûlüne göre gerçekleştiği düşünülse de tespit edilen örnekler çerçevesinde şûra, istihlâf ve devlet ataması gibi farklı yolların da bulunduğu bir yapı arz ettiği açığa kavuşturulmuştur. Ancak ister şûra ister istihlaf isterse de devlet müdahalesi gibi farklı yollarla olsun yalnızca Mevlâna soyundan gelen ehliyet ve liyakat sahipleri arasında bir tercihte bulunulduğu için Çelebilik Makamına yükselmede uygulanan her usûlün verâset usûlü içerisinde yapılandırıldığını söylemek mümkündür.

Bunun dışında kaynaklarda tarih verilmeksizin belirtilen Mevlâna nesli arasında ihtilafların zuhur etmesi ve Mevlevîliğin devlete bağlı bir kurum haline gelmesiyle birlikte Çelebi Efendi atamasına siyasî otoritenin de dâhil olmasının 17. yüzyıl ile birlikte gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Söz konusu dahlin Çelebilerce hoşnutsuzlukla karşılanmasının aksine müteakip asırda Mevlevîlerin, iktidarın otoritesini kabul ederek Çelebi Efendi atamasının gerçekleşmesi için bizatihi devletten yardım istedikleri dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Akgündüz, Murat. *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Arpağuş, Sâfi. *Mevlevîlikte Mânevi Eğitim*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2009.
- Aşçı, İbrahim Dede. *Aşçı Dede'nin Hatıraları*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Bayramoğlu, Fuat. *Hacı Bayram-ı Veli: Yaşamı-Soyu-Vakfı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-üns*. çev. Lamiî Çelebi. haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 3.bs., 2005.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Tarih-i Cevdet*. haz. Şevki Nezihî Aykut-Abdülkadir Özcan. II-III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Çelebi, Celaleddin. "Çelebi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çıpan, Mustafa. "Konya Mevlânâ Müzesi Hazîne-i Evrâk Arşivi'ndeki Belgelere Göre Muğla Mevlevihânesi". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (1996), 233-250.
- Duru, M. Celal. *Tarihi Simalardan Mevlevî*. İstanbul: Kader Matbaası, 1952.
- Eflâkî, Ahmed. *Âriflerin Menkıbeleri (Menâkıb al-Ârifin)*. çev. Tahsin Yazıcı. I-II Cilt. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Enver, Ali. *Mevlevî Şâirler: Semâhane-i Edeb*. haz. Tahir Hafızoğlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Erol, Erdoğan. "Mevlâna Müzesi Hazine-I Evrak Arşivinde Bulunan Bursa Mevlevihanesi İle İlgili Belgeler". *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*. 291-299. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2002.
- Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57762,tezkire-i-suara-yi-mevleviyyepdf.pdf?0>
- Fatîm Davud. *Hâtîmetü'l-eş'âr*. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet. "Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/259. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. "Huzur Mürâfaası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/444. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İzbudak, Veled Çelebi. *Tekke'den Meclis'e: Sıradışı Bir Çelebi'nin Anıları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Koşay, Hamit Zübeyir. "Mevlevilikte Matbah Terbiyesi". *Türk Yurdu* 27 (1927), 133-137.

- Kreiser, Klaus. "Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Aleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler". çev. Semih Tezcan. *Osmanlı Araştırmaları* 14 (1994), 101-115.
- Küçük, Sezai. *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Mete, Ayşegül. *XVIII. Asır İstanbul Mevlevîliği*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019. https://www.academia.edu/44317729/XVIII_ASIR_%C4%B0STANBUL_MEVLEV%C3%8EL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_DOKTORA_TEZ%C4%B0_Ay%C5%9Feg%C3%BCI_METE_Tasavvuf
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Neumann, Christoph K.. "19'uncu Yüzyıla Girerken Konya Mevlevî Asitanesi İle Devlet Arasındaki İlişkiler". *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 1996, 167-179.
- Odunkıran, Fatih. *Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi: Medeniyet Tarihi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Basım, 1983.
- Sahih Ahmed Dede. *Mecmuatü't-tevârihi'l-Mevleviyye: Mevlevîlerin Tarihi*. haz. Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Sâkıb Dede, Mustafa. *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*. tsh. Mehmed Arif Paşa. I-III. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1283/1866.
- Saylan, Betül. *Mevlânâ Âilesi ve Mevlevîlik'te Çelebilik Makâmı: Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân Örneği*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Şakir, Ziya. *Hazret-i Mevlâna*. nşr. Muallim Fuat Gücüyener. İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda, "Mevleviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/468-475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Taylesanizâde, Abdullah Efendi. *Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı 1785-1789*. haz. Feridun Emecen. İstanbul: Tatav Yayınları, 2003.
- Top, Hüseyin. *Mevlevî Usûl ve Âdâbi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Topatan, Mustafa. *Mevlevîliğin Teşekkül Dönemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013. <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/24082>
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili I: Mürşid-Mürîd-Yol*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

- Vâsıf, Ahmed Efendi. *Mehâsinu'l-âsar ve hakâiku'l-ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*. haz. Mücteba İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. I-V. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/481. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Hayri. *Konya Mevlana Müzesi Arşiv Belgelerine Göre Kastamonu Mevlevihanesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yılmaz, Necdet. “Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi’ne Şeyh Tayini”. *Aziz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildiriler*. ed. Hasan Kamil Yılmaz. 2/95-100. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005.
- Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.
- Ziya, İhtifalci Mehmed. *Yenikapı Mevlevihanesi*. haz. Murat Karavelioğlu. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.